

Gyógynövények és javallataik Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis* c. művében

Péter H. Mária

Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Gyógyszerészet Kar

Plantele medicinale și indicațiile lor terapeutice în volumul *Pax Corporis*

Dintre manuscrisele și lucrările tipărite pe teme medicale și naturaliste din sec. XVI-XVIII, o importanță deosebită revine volumului *Pax Corporis*, editat în limba maghiară de Pápai Páriz Ferenc (1649-1716), apărut la Cluj în 1690. În acest volum, autorul recomandă 300 specii de plante medicinale, în scopul tratării și vindecării unor boli, plante răspândite preponderent în Ardeal. Pe baza cunoștințelor actuale, privind principiile active și acțiunea farmacologică a plantelor menționate, la o parte dintre ele recomandările terapeutice propuse de Pápai Páriz F. sunt valabile și corespunzătoare și astăzi, altele în schimb sunt utilizate doar în medicina empirică sau întrebuintarea lor nu mai este recomandată. Scopul prezentei lucrări este de a compara indicațiile aparținând lui Pápai Páriz F. privind utilizarea plantelor medicinale, cu cele actuale, din zilele noastre. Plantele menționate în volumul *Pax Corporis* le-am grupat în cinci categorii, în funcție de motivarea utilizării sau nu, în zilele noastre.

Cuvinte cheie: Pápai Páriz Ferenc, *Pax Corporis*, plante medicinale

Előzmények

A XVI. századtól kezdődően több olyan kézirat vagy nyomtatott orvosló vagy füvészkönyv jelent meg Erdélyben, melyek különböző betegségek gyógyítására gyógynövények vagy belőlük előállított készítmények, kivonatok, teák, stb. alkalmazását említik. A máig fennmaradt kéziratok közül megemlíti a Lencsés György *Ars Medica* c. művét 1577-ből [6,14] és a Kájoni János *Magyar Herbárium*-ját, ami Szárhegyen készült 1673-ban

Medicinal plants and their therapeutical indications by Pápai Páriz Ferenc in *Pax Corporis* volume

Among the manuscripts and printed works with medical and naturalistic themes from XVI-XVIII century the volume *Pax Corporis* written in Hungarian by Papai Pariz Ferenc (1649-1716), first appeared in 1690 in Kolozsvár (Cluj) has a special importance. Pápai Páriz Ferenc mentions the use of 300 healing herbs, mainly occurring in Transylvania. Some of the mentioned indications are correct after the present knowledge of the active substance and possession of a real pharmacological effects, while others are only in folk medicine, or not used at all. The aims of the paper is to compare the Pápai Páriz Ferenc recommendation of medicinal herbs at that time and today. The mentioned medicinal plants were classified in five groups depending on using or not and are justifiable or causeless.

Keywords: Pápai Páriz Ferenc, *Pax corporis*, medicinal plants

[2]. Ezeken kívül az erdélyi fejedelmek nagyszasszonyaitól – akiknek gondja volt az udvarhoz tartozó személyek gyógyítása is – u.n. „orvosságos könyvek” maradtak fenn. Ilyen I. Apafi Mihály fejedelem nővérétől, Apafi Annától származó *Orvosságos könyv* (1677) [3], Bethlen Kata *Orvosló könyve* (1737), Vay Ádám feleségének Zay Annának füvészkönyve (1766) [15]. Ez utóbbiakról azonban feltételezni lehet, hogy többnyire másolás által készültek, egy-egy orvos javaslatára vagy már nyomtatott könyvekben levő receptek átvétele révén, ennek ellenére jelentőségük, számbavételük fontos orvosi- és gyógyszerészettörténeti szempontból [13].

A XVI-XVII. században, Erdélyben nyomtatott orvosságos-füves könyvek közül megemlíti Mélius Juhász Péter *Herbáriumát* (1578) [7], Nadányi János: *Alexikepus – Orvosi kert* (1669) [8], Pápai Páriz Ferenc

Dr. Péter H. Mária
540103 Marosvásárhely-Târgu Mureș
Aleea Cornișă 20/14
Email: peterhmaria@yahoo.com

Pax Corporis (1690) [10], valamint Juhász Máté: *Házi különös orvosságok* (1761) c. munkáját [5]. Mindezekben a szerzők, túlnyomó részt gyógyfüvek, gyógynövények egész sorát ajánlják gyógyítás céljára [11].

Pax Corporis

Jelen dolgozatunkban Pápai Páriz Ferenc (1649-1716), a nagyenyedi Bethlen református kollégium egykori tanára (1. ábra) korának legnagyobb tudással bíró orvosa által írt könyvei közül a *Pax corporis* vagyis a *Test békéje* c. művében (2. ábra) említett gyógynövényekkel és javallataik bemutatásával foglalkozunk. Ezt, az orvos- és gyógyszerészettörténeti szempontból is jelentős művet tekintjük az első, magyar nyelven nyomtatott orvosi könyvnek. Először Kolozsváron 1690-ben jelent meg, de eddig összesen 11 kiadása ismert, melyek közül 9 Kolozsváron látott napvilágot [10].

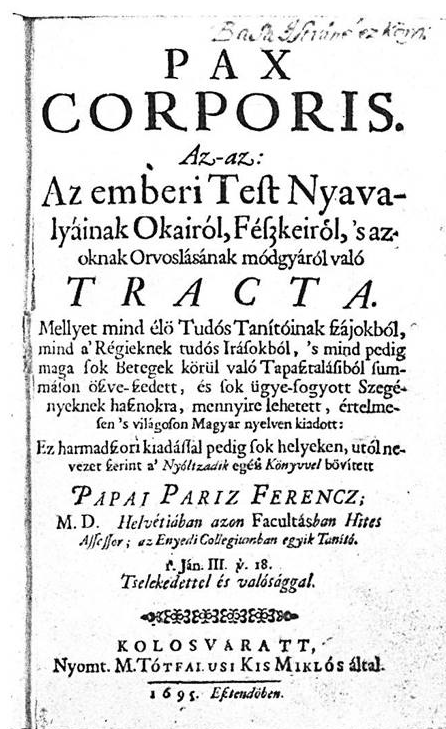
A *Pax Corporis* c. könyvének célját, az előszóban így határozza meg: „...nem akartam én itt ebben tudósoknak értelmekeket megfogni, nem is azoknak írom, hanem a házi cselédes gazdáknak, gazdaasszonyoknak és igyefogyott szegényeknek...[...]. Némely orvosságok vannak, melyek noha nem láttatnak elvenni a nyavalyának okát ugyan [...] titkos erővel használnak...”.

A Pax Corporis gyógynövényei

Pápai Páriz Ferenc, a *Pax corporis* c. művében nyolc részben, 70 fejezetben, 100 féle betegség vagy azok tüneteinek kezelésére kevés számú állati- és ásványi eredetű orvosság mellett, 300 gyógynövényről sorolja fel azok felhasználását [4,10]. Ezek közül sokat – mai ismereteink birtokában is – helytállónak tekinthetünk. Az általa javasolt valamennyi gyógynövényről hasznos utasításokat is ad, részben a növényi orvosság elkészítésének technológiájára, részben pedig a kezelésre, az alkalmazásra és a várható hatásra vonatkozóan [10]. Így például a „gyógyír” elkészítésével kapcsolatban több növényről írja: „facsard ki levét, főzd meg vörös borral, főzd meg ecetben, főzd meg míg péppé válik, összekever, porrá törd, összeolvaszd, csinálj kenetet belőle, füveknek hamvait főzd meg ruhába kötve”. Az alkalmazásokra és hatásokra vonatkozó utasításai közül is megemlítünk néhányat: „beteget kösd bé véle, igyék róla, jó melegen, míg elállhatja, kívül kenje, füstölj vele, adják be kristályul, éreli, szíja-érelle, kitisztítja, szítatja a betegséget, kifelé takarítja, gyakran feredjék”.

1. ábra. Pápai Páriz Ferenc (1649-1716)

2 ábra. Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis c. könyvének fedőlapja 1695.évi kiadás Kolozsvár

Gyógynövények csoportosítása

Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis* c. könyvében az általa gyógyításra javasolt 300 gyógynövényt megpróbáltuk besorolni öt csoportba, figyelembe véve mai felhasználásukat a hivatalos gyógyászatban, a fitoterápiában, a népgyógyászatban vagy élelmiszerként való fogyasztásukat, illetve mellőzésüket, akár elavultságuk vagy mérgező tulajdonságaik miatt. Az egyes csoportok gyógynövényei közül szemelvényeket az 1-5 táblázatban mutatunk be.

1. A hivatalos gyógyászatban ma is használatosak: drogként, teaként vagy belőle előállított gyógyszerként, esetleg étrend kiegészítőként (1. táblázat).
2. Ma már csak a népgyógyászatban használják, tájanként változó felhasználási módban, formában, esetleg különböző céllal (2. táblázat).

3. Gyógynövények, melyek ma már nem használatosak vagy elavult a felhasználási módjuk vagy kétségbe vonható illetve nem bizonyított gyógyhatásuk (3. táblázat).
4. Ma már csak élelmiszerként használatos növények illetve egészségvédő növényi eredetű tápanyagok (4. táblázat).
5. Érdekes nevű növények, melyek elnevezése összefüggésben lehet a növény alaki tulajdonságaival vagy állítólagos hatásával. Ezek nyelvészeti szempontból értékelendők (5. táblázat).

Pápai Páriz Ferenc is, a kor szokásainak megfelelően, a polipragmázia híve volt. A *Pax Corporis*-ban gyakran egy bizonyos tünet, betegség gyógyítására több növényt, növényi részből készült elegyet, kivonatot javasolt. Erre példaként szolgáljon a VII. könyv, II. részből (Az *harmadnapi hideglelésről*) a hánytatásra javasolt előírat [10]:

1. Táblázat A hivatalos gyógyászatban ma is használatosak: drogként, teaként vagy belőle előállított gyógyszerként, esetleg étrend kiegészítőként (szemelvények).

Sor-szám	Pápai Páriz Ferenc által használt elnevezés	A növény latin elnevezése	Napjainkban használt drogjának hivatalos elnevezése
1	Aloes	<i>Aloe vera</i>	<i>Aloe</i>
2	Angelica gyökér	<i>Angelica archangelica</i>	<i>Angelicae radix</i>
3	Ánizs, ánizs „mag”	<i>Pimpinella anisum</i>	<i>Anisi vulgaris fructus</i>
4	Bistorta gyökere	<i>Polygonum bistorta</i>	<i>Bistortae rhizoma</i>
5	Borrago	<i>Borago officinalis</i>	<i>Boraginis officinalis oleum raffinatum</i>
6	Fülemilefű/Calendula	<i>Calendula officinalis</i>	<i>Calendulae flos</i>
7	Camphor	<i>Camphora (pulvis)</i>	<i>Camphora</i>
8	Cassia, Senna	<i>Cassia acutifolia</i> , <i>Cassia angustifolia</i>	<i>Sennae folium</i> , <i>Sennae fructus acutifoliae</i> , <i>Sennae fructus angustifoliae</i>
9	Cichoria-gyökér, katáng kóró	<i>Cichorium intybus</i>	<i>Cichorii herba</i>
10	Coriandrom	<i>Coriandrum sativum</i>	<i>Coriandri fructus</i>
11	Édesgyökér	<i>Glycyrrhiza glabra</i>	<i>Liquiritiae radix</i>
12	Egérfarkfű	<i>Achillea millefolium</i>	<i>Millefolii herba</i>
13	Fagyöngy	<i>Viscum album</i>	<i>Stipites visci</i>
14	Fenyőmag	<i>Juniperus communis</i>	<i>Iuniperi pseudo-fructus</i>
15	Fekete nádaly gyökere	<i>Symphytum officinale</i>	<i>Symphyti radix</i>
16	Ökör-nyelv fű, ökörfarkkóró	<i>Verbascum phlomoides</i>	<i>Verbasci flos</i>
17	Székfű, -olaj	<i>Matricaria recutita</i>	<i>Matricariae flos</i>
18	Szurokfű/ fekete gyopár	<i>Origanum vulgare</i>	<i>Origani herba</i>
19	Tál-mosó fű	<i>Equisetum arvense</i>	<i>Equiseti herba</i>
20	Tsengőkoró, -fű, -virág	<i>Hypericum perforatum</i>	<i>Hyperici herba</i>
21	Úti fű gyökere	<i>Plantago sp.</i>	<i>Plantaginis folium</i>

2. Táblázat Ma már csak a népgyógyászatban használják, tájanként változó felhasználási módban, formában, esetleg különböző céllal (szemelvények).

Sor-szám	Pápai Páriz Ferenc által használt elnevezés	A növény latin elnevezése	Gyakori népi elnevezése
1	Apró bojtorján	<i>Agrimonia eupatoria</i>	Párlófű, tüdőfű
2	Árva tsalán	<i>Lamium album</i>	Árva csalán
3	Basarózsa	<i>Paeonia officinalis</i>	Bazsa rózsza
4	Bors, borsfű,	<i>Satureja hortensis</i>	Borsika fű
5	Euphrasia	<i>Euphrasia rostkoviana</i>	Szemvidítő
6	Fodormenta	<i>Mentha crispa</i>	Fodros menta
7	Calamus aromaticus	<i>Acorus calamus</i>	Kálmos gyökér
8	Lórum gyökere, lósóska	<i>Rumex crispus</i>	lósóska
9	Örmény gyökér	<i>Inula helenium</i>	Örvény gyökér
10	Pápa fű	<i>Cnicus benedictus</i>	benedekfű

3. Táblázat Gyógynövények, melyek ma már nem használatosak vagy elavult a felhasználási módjuk vagy kétségbe vonható illetve nem bizonyított gyógyhatásuk (szemelvények).

Sor-szám	Pápai Páriz Ferenc által használt elnevezés	A növény latin elnevezése	Egykori/mai felhasználás
1	Agaricum	gomba faj	
2	Álkermes	<i>Phytolacca americana</i>	Kozmetikai szerek festése
3	Ábel vére, sárkány vére	<i>Sanguis draconis</i>	
4	Bárány-üröm	<i>Artemisi apontica</i>	
5	Betonica, sebfű	<i>Betonica officinalis</i>	
6	Buglossa	<i>Anchusa sp.</i>	
7	Baratzkmag	<i>Prunus armeniaca</i>	Cianhidrogén tartalmú
8	Erdei édes gyökér	<i>Polypodium vulgare</i>	Féregűzőként (erős hatás)
9	Portsin fű	<i>Portulaca sp.</i>	

„Kapotnyakfű (Asareum), törd meg ennek gyökerét aprón, abból 2-3-4 poltura nyomot adj béinnya egy kevés borban vagy pedig 3 susták nyomó gyökerét töretlen egy kevés borban főzd meg, igya meg a borát. Annyira tisztulván, olyanokkal éljen, melyek a nyavalya materiájának megmaradt részét emésztéssel segítik, s egyszersmind pedig hívesítenek. Ilyen az apró bojtorján (*Agrimonia*), sóska (*Rumex crispus*), cikoria (*Cichorium intybus*), téli saláta (*Endivia*), feje üröm (*Artemisia absinthium*), földi epe (*Centaurium*), akár ezeket elegyítve, gyakran éhomra, akár pedig ezeket, s levét megédesítvén, igya azon módon aprónként megfőzvé”. A fenti receptjében használatos régi mértékegységek átszámítása a következő: poltura = ½ garas = 1 ½ krajcár, susták = két garas, vagyis hat krajcár.

Következtetések

Összegezve és értékelve Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis* c. könyvében a gyógynövények felhasználására leírt javallatait, a következőket állapíthatjuk meg:

- Összegyűjtötte a népi orvoslás több évszázados ismeretét, melyeket a hazai gyakoribb betegségek kezelésére alkalmaztak, de javaslatai közzé beépítette saját tapasztalatát is. Mindezeket világos megfogalmazásban írta le, ahogyan könyve előszavában is írja: „Amennyire lehetett értelmesen s világosan magyar nyelven”. Kitűnik könyvéből, hogy jól ismerte az ország gazdag növényvilágát és minden esetben a gyógynövények népies elnevezéseit használta, így értékelve a nép hagyományos növényismeretét.

- Érthető módon írta le az egyszerű, népies gyógy-módokat; utasításai általában tömörek, változatosak voltak, bár a kor szellemének megfelelően nála is előfordult a polipragmázia.

4. Táblázat Ma már csak élelmiszerként használatos növények illetve egészségvédő növényi eredetű tápanyagok (szemelvények).

Alma = <i>Malus</i>	Görögdinnye
Árpaliszt, - kása	Hagyma, veres hagyma
Babér (levél)	Kapormag
Babliszt	Káposztatorzsa
Birsalma	Keserű mandula
Búzaliszt	Lestyánmag, - gyökér
Cékla	Malozsa = mazsolaszörlő
Dióbél	Narancs = <i>Citrus aurantium</i>
Egres = <i>Ribes sp.</i>	Pomagránát = gránátalma
Eper = <i>Fragaria sp.</i>	Rizs, -kása
Fokhagyma	Szilva, aszalt szilva
Füge	Zab

- Kiemelendő, hogy az ajánlásaihoz nem kapcsolódtak ráolvasások, varázsigék [13].
- Bár több esetben tanácsai ma már elavultak, idejüket múlták, de ugyanakkor érvényes megállapításai is vannak, felhívta a figyelmet az egészséges életmódra, a helyes étkezésre való odafigyelésre.
- Könyvének nagy népszerűségét többszöri újrakiadása bizonyítja és az a tény, hogy a később megjelent „orvosságos” könyvek szerzői gyakran hivatkoznak rá.
- Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis* c. műve nemcsak orvosi tanácsadó, recept gyűjtemény, hanem művelődés- és tudománytörténeti érték is, mindez kitűnik a XX. századi jeles orvos történészeink értékeléséből is.

Bologa Valeriu (1892-1971) kolozsvári egyetemi tanár írja: „Pápai Páriz Ferenc a korabeli orvostudományba beolvasztja a népi orvoslást. Ismeri és felhasználja könyvében a magyar népi orvoslást és a népi nyelvet [1].

Spielmann József (1917-1986) marosvásárhelyi orvos történész professzor így ír a könyvről: „Mivel a Pax

5. Táblázat Érdekes elnevezésű növények, melyek neve összefüggésben lehet a növény alaki tulajdonságaival vagy állítólagos hatásával. Ezek nyelvészeti szempontból értékelendők (szemelvények).

Sor-szám	Pápai Páriz Ferenc által használt elnevezés	Hivatalos elnevezés (népi elnevezés)
1	Ábel vére	<i>Sanguis draconis</i>
2	Árva leány haja	<i>Capillus veneris</i> (vénuusz haja)
3	Arannyal versengő	<i>Chelidonium majus</i> (vérehulló fecskefű)
4	Bába kalácsa	<i>Carlina acaulis</i> (bábakalács)
5	Bagolyborsó	<i>Cicerarietinum</i> (csicseri borsó)
6	Bolondítófű	<i>Datura stramonium</i> (csattanó maszlag)
7	Békalentse	<i>Lemna minor</i>
8	Ciprus fája	<i>Juniperus sabina</i>
9	Egérfülfű	<i>Auricula muris</i>
10	Ebnyelvű fű	<i>Cynoglossum officinalis</i>
11	Fülfű	<i>Sempervivum sp.</i>
12	Istenfája	<i>Artemisia abrotanum</i>

Corporis minden egészségügyi ismeretet nélkülözők számára valóságos népkönyvvé vált [...] e művével útjára indította a magyar nyelvű orvosi irodalmat.” [12].

Nagy Géza (1914 -1981), aki *Békességet magamnak* című könyvében megírta életrajzát és könyvei értékelését, így vélekedik róla: „ *A mai olvasó a nagy elődök, európai és magyar kortársak humanista eszméinek és békeszeretetének méltó erdélyi megtestesítőjét látja benne*”. [9]

Irodalom:

1. Bologa Valeriu – Adalékok a R.N.K. orvostudományának történetéhez. Orvosi Könyvkiadó, Bukarest 1955, 145.
2. Boros Fortunát P.- *P. Kájoni János Herbáriuma*. A Hírnök (Cluj) 1922, 437-438.
3. Debreczy S. - *Apafi Anna orvosságos könyve*, Erdélyi Múzeum (Kolozsvár) 1940, 322- 329.
4. Halmai János – *Pápai Páriz Ferenc gyógynövényei*. Gyógyszerészet 1961, 5. évf., 7:263-266
5. Juhász Máté – *Házi Különös Orvosságok, Mellyek Az Orvosok nélkül szükölködő betegeskedőknek vigasztalására a következőképpen a betűkrendeszerént külön-külön Nyomtatásokból, és Írásokból szedettek egyben*. Nyomtatott Kolosvárott, Az Jesus Társaság Akad. Betűivel 1761. Esztend.
6. Lencsés György – *Ars Medica* (Orvosi könyv). Kézirat 1577.
7. Melius Juhász Péter – *Herbarium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Nyomtatott Colosvárott. Heltai Gáspárné Műhelyében, 1578; Új kiadás Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978, 518 (Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila)
8. Nadányi János – *Kerti dolgoknak le-írása. Alexikepus, avagy Orvosi kert*. Kolosvár 1669.
9. Nagy Géza – *Békességet magamnak*. Kriterion Kiadó, Bukarest 1977, 823.
10. Pápai Pariz Ferenc – *Pax corporis*. Magvető Kiadó, Budapest 1984, 7-489.
11. Péter H. Mária – *A XVI-XVIII. századi, erdélyi orvosló- és füvészkönyvek fitoterápiás vonatkozásai*. EME Orvtud Ért. 2004, 77(3):327-337.
12. Spielmann József – *A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Kriterion Kiadó, Bukarest 1976, 141-153.
13. S. Sárdi Margit – *Főrangú hölgyek gyógyfüves könyvei*. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest 2004, 203-221
14. Varjas Béla – *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.
15. Zay Anna (Tsömöri) – „*Orvos könyv, melyet Néhai Tudós és igen hires Doctor Mathiolus Tseh nyelvre fordított és meg is bővített 1690-ben. Herbáriumából a nyavalyáknak rendeszerént Danczkai keserves, hosszas bujdosásában maga és Gyermekai Számokra magyarra fordított N. T. N. Vay Ádám Uram Árva özvegye Zsömeri Zay Anna. 213 folio, 1765.*